

N. Fodor János: Személynevek rendszere a kései ómagyar korban. Magyar Névtani Értekezések 2. Budapest, 2010. 159 lap – **N. Fodor János: A Felső-Tisza-vidék késő középkori személyneveinek szótára (1401–1526).** Magyar Névtani Értekezések 3. Budapest, 2010. 326 lap

A magyar névtani irodalom újabb két kötettel gazdagodott, amelyeket haszonnal forgathatnak mind a nyelvész szakemberek, mind pedig a névtudomány iránt érdeklődő olvasók. A két kiadvány együttes bemutatását több momentum is indokolja: a szerzőjük azonossága, mindkettő a 2008-ban készített PhD-értekezésének bizonyos része vagy annak javított és átdolgozott változata, illetve adatainak továbbfejlesztett feldolgozása. Valamint az, hogy a Magyar Névtani Értekezések sorozatában jelentek meg. Nem véletlen, hogy két egymás utáni számot kapott a terjedelmes anyag, hiszen a fentiekből következik, hogy a kiadványok korrelációban vannak, egymást jól kiegészítik.

Sorrendben haladva a személynevek rendszere az első, amely elsősorban a névtudomány elméleti kérdéseivel foglalkozik. Természetesen ahol csak lehetséges, kiegészül a szerző által gyűjtött névanyaggal, példákkal és az azokból fakadó problémákkal. A 15. század, valamint a 16. század első negyede a vizsgálat átfogott ideje, azaz 125 év. Éppen az a korszak, amely a magyar családnevek kialakulása szempontjából egyrészt azért érdekes, mert ezek a neveink éppen ekkor alakultak ki, rögzültek véglegesen, másrészt erről az időszakról alig van föltárás és közlés.

A kötetekkel a szerző célja az volt, hogy az általa gyűjtött adatokkal, azok több szempontú elemzésével kísérletet tegyen annak megválaszolására, hogy mikor és miért, de legfőképpen hogyan jöttek létre hazánkban természetes úton a magyar családnevek. Az első könyv négy fejezetre oszlik.

Az első fejezet általános onomasztikai és terminológiai kérdésekkel foglalkozik. Megállapítja, hogy a személynevek embereket jelölnek, de az egyes névfajták más-más funkciót töltenek be viselőik mindennapi életében. A műszóhasználatnál kapcsolatban utal Hajdú Mihály vitaindító írására, amely a Névtani Értesítő 2. számában jelent meg mintegy felhívásként, hogy a magyar névtudományban is szükség lenne egy speciális terminológiai szótárra. Sajnos ez mind a mai napig várat magára, nem valósult meg, ezért vannak bizonytalanságok és eltérések a hazai névtanosok körében. Maga a szerző is kénytelen az adott névanyaghoz és annak elemzéséhez a terminus technicusok közül a legmegfelelőbbeket kiválasztani, és ha kell, újat alkotni, hogy pontosabban lefedjék az egyes fogalmakat, típusokat. Többször hivatkozik Hoffmann István által a helynevek leírására kidolgozott modell fogalomhasználatára, amelyről maga is úgy nyilatkozik, hogy „a terminológiai probléma abból adódik, hogy a nyelvészeti/névtani fogalomhasználat keveredik a hétköznapi nyelvhasználattal” (15).

A második nagy fejezet a magyar családnevek kialakulását mutatja be. Összességében megállapítja, hogy a 15. század második felétől kezdve már teljesen általánossá válik a magyar társadalom minden rétegében a kétagú névhasználat. (Megjegyzem: az ismertetés írója még a 16. század végén is talált erre ellenpéldákat a Nyugat-Dunántúl egyházi anyakönyveiben.) Utal a korábban használt egytagú névrendszerre, a körülírásokra is. Ismert, hogy lényegesen eltérhet az írásbeliségben fennmaradt névforma, valamint annak a szóbeli megjelenése. Ezért is lehetséges az, hogy a családnevek kialakulásának idejével kapcsolatban több, egymástól eltérő vélemény alakult ki a névtanos szakemberek körében. Egyesek például nyugatról érkező jelenség hatásával magyarázzák családneveink hazai kialakulását. A megfigyelések szerint az Anjouk megjelenésével kezdődött ezeknek a neveinknek az elterjedése, és ez mintegy megmagyarázná az előző állítást is. Ezzel kapcsolatban a szerző nagyon találóan megállapítja: „Ha nem lett volna természetes igény a pontosabb azonosításra, akkor egy nyugatról jött »divatjelenség« nem ért volna el hatást. A belső funkcionális kényszer egybeesett az európai szokásrenddel, amely követésre alkalmasnak bizonyult” (19). Mindennek az alapja az, hogy a családnévvé válás fontos feltétele az öröklődés volt.

Ki kell emelni ebből a fejezetből egy nagyon találó gondolatsort, amelynek a lényege az, hogy az egyes nevek azonosításában az asszonynevek sok fontos és lényeges tanulsággal szolgálhatnak – írja a szerző. A névtannak ez a kis mellékága időben szinte mindig visszafelé mutatott, és a körülírások, megnevezések mindig egy korábbi névre, állapotra vonatkoztak. Ez idáig kevesen foglalkoztak ezzel a témával, főként a kései ómagyar korra és a középkorra vonatkozóan. Oka lehet talán az a tény is, hogy viszonylag kevés adattal rendelkezünk, és inkább csak feltételezéseket, mintsem következtetéseket fogalmazhatunk meg velük kapcsolatban.

A névrendszertani vizsgálatokról szóló fejezet összegzi az eddig megjelent diakrón és motívációs rendszerezéseket. Felhívja a figyelmet, hogy Ördög Ferenc és B. Gergely Piroska véleménye szerint elsősorban nem(csak) nyelvi, hanem pszichológiai szempontok alapján is kell vizsgálni, rendszerezni a névanyagot. A 74. lapon kezdődik az író által készített funkcionális-szemantikai elemzés. Itt újra hivatkozik a Hoffmann István által kidolgozott többszintes strukturalista modell elveire, illetve elemzések erre támaszkodik. Csupán felsorolásként említem ezeket: individuális, személyes, szociális, lokális, illetve konkrét dologhoz, entitáshoz vagy eseményhez köthető funkció.

Ebben a fejezetben mutatja be a személynevek rendszerének leírását az európai névkutatásban. Hiányolom, hogy e részből kimaradt két nagy csoport, így az újlatin és a szláv nyelvek névtani rendszerére történő hivatkozás. (Gondoljunk csak a horvát vagy a lengyel névtani kutatások eredményeire.) Ugyanitt kerül elő a német nyelvterületen szokásos lakóháznevek rövid bemutatása. E névtípus más országokban is általános. A legközelebbiek közül említem Szlovéniát vagy hazánk délnyugati csücskében a Vendvidéket és az Őrséget, ahol még ma is él ez a szokás.

A könyv negyedik fejezete a Felső-Tisza-vidék kései ómagyar kori családneveinek névrendszertani vizsgálata – ez vezet át valójában a későbbiekben ismertetett második kötethez. Az első része a családnevekről szól. Találón mutatja be az eltéréseket és az azonosságokat más magyar névanyaggal összevetve, illetve kiemeli a területi sajátosságokat a gyűjtött névanyagból (például a jellemző vezetéknevek: *Varró, Veres, Tar, Fodor*). Táblázatai jól áttekinthetőek, egyértelműek (100–2). A lexikális-morfológiai elemzésnél visszatér a névtani hagyományokhoz. Az egység részletes keletkezés-történeti elemzéssel zárul. Jóval rövidebb a folytatás, amely a vidék keresztnévanyagával foglalkozik. A megszokott 25 éves időszakok (nemzedékváltás) bemutatását szöveges értékelés követi. Könnyebb dolga volt a szerzőnek a férfinevekkel a számarányuk alapján (8177 férfi), viszont nehezebb a körülbelül csak 1%-ot kitevő 89 női névviselő esetében. Ez utóbbiak gyéresebb előfordulásának társadalmi-gazdasági okai voltak. A legtöbb név egyházi eredetű, de a férfiaknál még olvasható köznévi, azaz világi is: *Bakó, Beke, Györke* stb. Talán e tájra legjellemzőbb a *Benedek* és a *Balázs* keresztnév kiugró aránya. Őt női becenevet is megismerhetünk, a férfiak esetében ez azonban elmaradt.

Az első kötet zárása nagyon korrekt, minden szakmai elvárásnak megfelel. Ezeket a részeket csupán felsorolom: angol nyelvű összegzés, részletes hivatkozott irodalom, ábrák és táblázatok jegyzéke, valamint a tárgymutató.

A második kötet a címben pontosan említett szótár, amely közel harmincoldalas bevezetővel kezdődik. Épp ezért önmagában, az előző nélkül is teljes mértékben használható, önálló kiadvány. Az 1401 és 1526 közötti névanyagot primér vagy másolatban fennmaradt levéltári forrásokból gyűjtötte a szerző (MOL Mohács előtti gyűjteménye). A vizsgált terület a tágabb értelemben vett Felső-Tisza-vidék, ezen belül főként Szabolcs vármegye, amely a korabeli Magyarország egyik legnagyobb megyéje volt.

A szótár 10 440 adatot tartalmaz, amely 8735 személyt fed le (több esetben két vagy három megkülönböztető funkciójú név is ugyanazt a személyt jelölte). A címszavak száma 1972, az utaló címszavakkal együtt 2074 – azaz valóban teljes szótárt kitevő anyagot forgathat a felhasználó. A leírásokban több szempontot érvényesített az írója:

- a névalakokat adott személyhez köti, és egyben jelöli annak társadalmi helyzetét, hogy nemes vagy jobbágy-e,
- közli az előfordulás helyét, azaz a névalakokat lokalizálja, vármegyéhez, illetve településhez köti (itt mindig a korabeli, történelmi névformát használja),
- végül megadja az adatolás pontos idejét.

A három tényező együttes megjelenítésére nem találunk példát a korábbi névtani szakirodalomban. A szótárban körülbelül 1700 magyar közszói vagy tulajdonnévi eredetű családnevet olvashatunk. Ezeket öt nagy csoportba sorolja be (lásd a táblázatot a 14. oldalon). A magyar neveken kívül 133 idegen származású (szláv, román, német), 44 latin(os) névformát és nagyjából 100 föltáratlan eredetű/motívációjú nevet szótáraz. Mint fentebb említettem, jelöli a névviselő társadalmi helyzetét is, ezáltal az egyes társadalmi rétegek névanyagának vizsgálatára is lehetőség nyílik. A családnevek névadási indítékainál egy új, a korábbiaktól eltérő felosztást olvashatunk, amely pontosabban fedi le a vidék névanyagát. (Itt jegyzem meg, hogy egyes címszavaknál szűkíteni lehetett volna, és csak a legjellemzőbb motívációt megadni, például: *Tar, Járó, Major* stb.)

A szótáraknál megszokott „rövidítések és jelmagyarázat” megadása feltétlenül szükséges, mivel egyedi, és a használatot megkönnyíti.

A kötet zárása jelen esetben is minden igényt kielégítő és követendő. Ezek a következők: címszómutató, névvégmutató és településnév-mutató.

Összességében: ritka, teljesen új elgondolású, impozáns anyagot tartalmazó kötetek gazdagították névtani kiadványaink sorát. A hatalmas szakirodalmi háttér és annak állandó, összevető használata a szerző szakismeretét dicséri. Kitaró, alapos kutatómunkájának eredménye pedig még sok szakember és olvasó elismerését fogja kivívni.

Az ismertetések általában nem szoktak szólni a kötet(ek) könyvészetéről. A kiváló nyomda-technikával készült küllemből csupán egyet kívánok kiemelni: Zsiborás Gergő ízléses és találó borítóival öröm kézbe venni e szakkönyveket.

Fülöp László
ny. főiskolai tanár
Kaposvári Egyetem